

Kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizədə ali audit orqanlarının rolu

Son illərdə dünyada gedən proseslər kölgə iqtisadiyyatı (*shadow or underground economy*) anlayışının daha dərin şəkildə araşdırılmasını aktual bir zərurətə çevirmişdir. “Kölgə iqtisadiyyatı” anlayışının dəqiq terminoloji izahının verilməsi və xüsusilə də ölçülməsi (qiymətləndirilməsi) kifayət qədər mürəkkəb işdir və bu da öz növbəsində həmin iqtisadi təzahürün araşdırılmasını, onun mənfi təsirlərinin təyin edilməsini, son nəticədə bu təsirlərlə mübarizədə effektiv üsulların müəyyən olunmasını da çətinləşdirir.

Kölgə iqtisadiyyatı ictimai həyatın bütün sferalarına təsir göstərmək iqtidarında olan bir iqtisadi fəaliyyətdir. Bu təsir dövləti, müəssisələri, vətəndaşları əhatə etməklə ümumilikdə dövlətin iqtisadi gücünü zəiflətməklə yanaşı, ölkədə həyat səviyyəsini dəyişdirir. Belə ki, bu fəaliyyət dövlət büdcəsinin gəlirlərinin mövcud potensialdan əhəmiyyətli kənarlaşmasına münbit şərait yaratmaqla mümkün xərc istiqamətlərini, xüsusilə investisiya imkanlarını məhdudlaşdırır. Gəlirlərin az olması, eyni zamanda, dövlətin sosial funksiyalarının da geniş şəkildə təmin edilməsinə mane olur. İkinci bir tərəfdən isə, kölgə iqtisadiyyatı bu fəaliyyəti həyata keçirən müəssisələrin rəqabətliliyini ədalətsiz olaraq gücləndirməklə qeyri-rəsmi uçotun çiçəklənməsi, vergi və sosial sığortadan yayınmaya imkan yaratmaqla, ümumilikdə sosial-iqtisadi potensialın reallaşdırılmasında problemlər yaradır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, kölgə iqtisadiyyatının əsas təsir nöqtəsi dövlətin maliyyə imkanlarının genişlənməsi imkanlarının məhdudlaşmasıdır. Nəzərə alsaq ki, hər bir dövlətin kənar dövlət maliyyə nəzarəti orqanı məhz dövlət maliyyəsi, dövlət vəsaitləri üzərində nəzarəti həyata keçirir, bu baxımdan kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizə bilavasitə və bivasitə olaraq bu orqanların da vəzifəsinə çevrilir.

Azərbaycan Respublikasının ali audit orqanı olaraq, Hesablama Palatasının fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərində həyata keçirdiyi tədbirlər müəyyən mənada kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizə xarakteri daşımaqdadır. Bu tədbirləri iki əsas qrupa bölmək olar:

- ✓ *Dövlətin gəlir potensialının müəyyənləşdirilməsi;*
- ✓ *Dövlət istehlakı üzrə xərclərin kölgə iqtisadiyyatına şərait yaradan istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.*

Ümumiyyətlə, Ali Audit Orqanlarının (AAO) kölgə iqtisadiyyatı mövzusunda əsas fəaliyyəti daha çox dövlət vergilərinin auditi zamanı vergi inzibatçılığının təşkilində yaranan boşluqların aşkarlanması və maliyyə hesabatları üzrə aparılan təhlillər zamanı ortaya çıxır. Məhz vergi kateqoriyası üzrə kölgə iqtisadiyyatının təsirinin genişlənməsi daha çox vergi qanunvericiliyinin sərtləşdirilməsi və dərəcələrin yüksəlməsi nəticəsində baş verir. Nəticədə vergitutma potensialı ilə faktiki ödənilmiş məbləğ arasında fərq yaranır ki, bu da öz növbəsində vergi boşluğunun (*fiscal or tax gap*) yaranmasını şərtləndirir.

AAO üçün əsas metod şübhəsiz ki, dövlət auditi institutunun tətbiqidir. Bu halda, auditin daha çox əhatə dairəsi ilə araşdırılmalı vergi növü Əlavə Dəyər Vergisi (ƏDV) hesab edilir. Tətbiq dairəsi daha geniş olan bu tədiyə növü istər istehsal, istərsə də xidmət sferasında kölgə iqtisadiyyatı üçün böyük bir “məkan”dır.

ƏDV-nin dolayı vergi olmasını nəzərə alaraq qeyd etməliyik ki, beynəlxalq təcrübədə ƏDV və digər bu kateqoriyadan olan vergilər üçün vergi boşluqları “yuxarıdan aşağı” metodu tətbiq edilməklə hesablanır. Yuxarıdan aşağı metodu üzrə vergi boşluğu ümumi ödənilməli olan vergi məbləğindən ödənilən faktiki vergi məbləğinin çıxılması ilə hesablanır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə də vergi boşluqları təcrübəsinə tez-tez rast gəlinir. Belə ki, insanların öz gəlirlərini gizlətməsi təcrübəsi və vergi qanunvericiliyində müəyyən boşluqlar axtarması uzun illər boyu təcrübədən çıxmış bir üsuldur.

Gəlir vergisi təcrübəsi üzrə tətbiq edilən metod “aşağıdan yuxarı” metodudur. Bu metodun tətbiqi gəlirlərin gizlədilməsi səbəbindən yarandığı üçün fərqli yanaşmaların tətbiqini zəruri edir. Misal üçün, təsadüfi qaydada seçim etməklə müxtəlif vergi ödəyiciləri seçilir və dövlət orqanı tərəfindən auditi aparılır. Daha bir yanaşma isə bir neçə mənbədən gəlir əldə edən şəxslər üzrə aparılan araşdırmanı nəzərdə tutur.

Hesablama Palatası dövlət gəlirlərinin hesablanması, yığılması və büdcəyə köçürülməsi ilə bağlı apardığı audit və təhlillərdə bu istiqamətdə inzibatçılığın gücləndirilməsi ilə büdcə gəlirlərinin faktiki və potensial imkanlarının maksimum şəkildə yaxınlaşdırılması istiqamətində sistem xarakterli nöqsanların müəyyən edilərək aradan qaldırılmasına dair tövsiyələrini hazırlayır. Ümumilikdə nəzər salsaq, gəlirlərin artırılması sahəsində fəaliyyət iki istiqamətdə qurulur:

- ✓ *İnzibatçılıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;*
- ✓ *Vergi ödəyiciləri (dövlət idarə, müəssisə və təşkilatları) tərəfindən dövlət büdcəsi gəlirlərinin hesablanması və ödənilməsi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi*

İnzibatçılığın qiymətləndirilməsi ilə bağlı aparılan tədbirlərdə Hesablama Palatası səmərəlilik (performans) auditinin elementlərini də tətbiq etməklə uyğunluq auditindən istifadə edir.

Vergi qanunvericiliyinə əsasən, vergi növlərinin, vergitutma obyektinin, vergitutma bazasının, vergi dərəcələrinin, eyni zamanda güzəşt və azadolmaların müxtəlifliyi, eləcə də vergi növündən asılı olaraq hesabatlılıq xüsusiyyətləri və digər sənədlərin dövriyyəsi vergi orqanlarında aparılan auditləri digər qurumlarda keçirilən nəzarət tədbirlərindən fərqləndirən mühüm məqamlardır. Bir vergi növü üzrə bəyannamələr və əlavələrindəki göstəricilərin digər vergi növləri üzrə bəyannamələr və əlavələrindəki göstəricilərlə birbaşa və ya dolayı şəkildə qarşılıqlı asılılıqlarının da mövcud olması şəraitində audit sübutlarının toplanması, əsasən mürəkkəb meyarların tətbiq olunması ilə mümkün olur.

Ödəmə mənbəyində gəlirlərin həcmi üstələyən (və ya gəlirlərin əhəmiyyətli hissəsinə bərabər olan) vergilər hesablanmış iş və xidmətlərin dəyərinin vergi uçotu sənədlərində əks etdirilməməsi, həmin iş və xidmətləri yerinə yetirməli olan şəxslərin adlarının göstərilməməsi və vergi uçotuna alınmasının təmin olunmaması səyyar vergi yoxlamalarının qanunvericiliyə uyğun aparılmasına əsaslı şübhələr yaratmaqla yanaşı, vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin gizlədilməsi risklərinin də yüksək olduğunu göstərmişdir.

Aktivlərin, o cümlədən alınmış (idxal olunmuş) əsas vəsaitlərin və digər malların vaxtında vergi uçotuna tam həcmdə alınmaması kimi hallar da aşkar olunmuşdur ki, bu da növbəti hesabat dövrlərində vergidən yayınma risklərini yaratmaqla yanaşı, dövlət büdcəsinə borcların yarandığı və ödənilmədiyi hallarda əmlakların borcların bağlanmasına yönəldilməsi istiqamətində sonrakı tədbirlərin səmərəliliyinə mənfi təsir göstərmişdir.

Dövlət büdcəsinə borcu olan vergi ödəyicilərinin borclarının bağlanmasına yönəldilməsi üçün əmlakın siyahıya alınması, vergi ödəyicilərinin borclarının yığılması, borclu vergi ödəyicilərinin vəzifəli şəxslərinin ölkədən çıxışına məhdudiyət qoyulması barədə məhkəmə orqanları tərəfindən qərarların qəbul edilməsi üçün zəruri tədbirlərin yerinə yetirilməsinin bütün hallar üzrə təmin olunması kölgə iqtisadiyyatına yol açan fəaliyyətlər üzrə profilaktik addımlardan ola bilər.

Hesablama Palatası tərəfindən dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarında aparılmış auditlərin nəticəsində dövlət büdcəsi qarşısında vergi və digər icbari ödənişlər şəklində əlavə öhdəliklərin yaranması halları da aşkar olunur. Audit tapıntıları həmin öhdəliklərin, əsasən fiziki şəxslərin maddəli işlə əlaqədar gəlirlərindən gəlir vergisi, digər gəlirlərdən ödəmə mənbəyində vergilər, əlavə dəyər vergisi, torpaq vergisi, eləcə də dövlət rüsumları üzrə aşkar olunduğunu göstərmişdir.

2018-ci ilin yekunlarına görə, fiziki şəxslərin maddəli işlə əlaqədar gəlirlərindən gəlir vergisi üzrə aşkar olunan əlavə öhdəliklərin ümumi məbləği *262,4 min manat* təşkil etməklə vergi qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan güzəştlərin düzgün tətbiq olunmaması, vergi bəyannamələrinin hazırlanmasında texniki səhvlərə yol verilməsi və ya gəlirlərin tam həcmdə nəzərə alınmaması səbəbindən baş vermişdir.

Vergi qanunvericiliyinin tələbləri pozularaq, müvafiq gəlirlərdən ödəmə mənbəyində tutulmamış vergilərin ümumi məbləği isə *6679,0 min manat* təşkil etmişdir. Əlavə öhdəliklər güzəştli vergi tutulan ölkələrdə təsis edilmiş (qeydiyyatdan keçmiş) subyektlərə edilən ödənişlərin, göstərilən xidmətlərə (görülən işlərə) görə qeyri-rezidentlərin gəlirlərinin, eləcə də icarəyə götürülmüş daşınmaz əmlakın icarə haqları üzrə ödənişlərin ödəmə mənbəyində vergilərə cəlb olunmaması ilə əlaqədar yaranmışdır.

Dövlət büdcəsi qarşısında əlavə dəyər vergisi üzrə aşkar olunmuş öhdəliklər ümumilikdə *1185,3 min manata* bərabər olmuşdur. Bu məbləğlərin yaranma səbəbləri vergi qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməyərək, elektrik enerjisinin paylanması prosesində normadan artıq yol verilən itkilərin dəyərinin, eləcə də ölkə ərazisində xidmətlərin göstərilməsindən (və ya işlərin görülməsindən) qeyri-rezidentlərin əldə etdikləri gəlirlərin vergilərə cəlb edilməməsi, eyni zamanda yol verilməyən hallarda əlavə dəyər vergisi məbləğlərinin əvəzləşdirilməsi və dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlərin tərkibində müəyyənləşdirilən və istehlakçılardan alınmış əlavə dəyər vergisinin dövlət büdcəsinə hesablanmaması ilə əlaqədardır.

Həmçinin, hüquqi şəxslərin torpaq və əmlak vergiləri üzrə *827,7 min manat* məbləğində öhdəliklərin dövlət büdcəsinə bəyan olunmaması aşkar olunmuşdur ki, bunun da əsas səbəbi vergitutma bazasının vergi qanunvericiliyinə uyğun müəyyənləşdirilməməsidir.

Dövlət büdcəsinin vergi gəlirləri ilə yanaşı qeyri-vergi gəlirləri kimi dövlət rüsumlarının düzgün tutulmaması və dövlət büdcəsinə hesablanmaması halları da audit tapıntıları sırasında yer almışdır. Bu, əsasən dövlət rüsumunun tutulması haqqında hesabatların tərtibatında səhvlərə yol verilməsi, eləcə də qanunvericiliklə müəyyən edilmiş güzəştlərin düzgün tətbiq edilməməsi səbəbindən baş vermişdir.

Dövlət idarə müəssisə və təşkilatlarında aparılan auditlərlə dövlət büdcəsinin gəlirləri sahəsində yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə, aşkar olunmuş digər kənarlaşmalar, əsasən vergi bəyannamələrinin düzgün tərtib olunmaması, hesabatlarda gəlirlərin tam həcmdə əks etdirilməməsi və ya xərclərin artıq göstərilməsi hesabına zərər məbləğlərinin artırılması, tutulmuş dövlət rüsumlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətlər gözlənilmədən gecikdirilməklə dövlət büdcəsinə köçürülməsi, əməliyyatların

məzmunu nəzərə alınmayaraq tutulmuş dövlət rüsumlarının məbləğlərinin büdcə gəlirlərinin səhv təsnifat kodları ilə dövlət büdcəsinə köçürülməsi, eləcə də xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərin saxlanması xərcləri üzrə sonrakı maliyyələşmə zamanı nəzərə alınması üçün alınan mallara və göstərilən xidmətlərə görə ödənilmiş əlavə dəyər vergisinin geri alınması istiqamətində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməməsi kimi hallardan ibarət olmuşdur.

Kölgə iqtisadiyyatının dövlət gəlirlərinin məhdudlaşmasına istiqamətlənən “qollarından” fərqli olaraq, dövlət istehlakı üzrə xərclər sahəsində bu fəaliyyət daha gizli xarakter daşıyır. Belə ki, bu sahədə kölgə iqtisadiyyatının “fəaliyyəti”ni gəlirlərdə olduğu kimi araşdırma nəticəsində müəyyən etmək mümkündürsə, əlavə olaraq burada xüsusi iqtisadi-hüquqi təhlil metodlarından daha geniş istifadə edilməlidir. İqtisadi ədəbiyyatlarda bu metodlara aşağıdakılar aid edilir:

- ✓ *Mühasibat uçotunun təhlili*
- ✓ *Sənədlərin təhlili*
- ✓ *İqtisadi təhlil*

AAO-lar *mühasibat uçotunun təhlili* yanaşmasında uçot uyğunsuzluqları və kənarlaşmaları müəyyən edir ki, bu da təcrübədə maliyyə auditinin əsas məqsədlərindəndir. Bu metodun tətbiqi mühasibat uçotu elementləri arasında qarşılıqlı əlaqədə uyğunsuzluqları, iqtisadi fəaliyyətin axarının əks etdirilməsində uyğunsuzluqları (məsələn, ilkin və icmal hesabatlar arasında), uçot işinin texnoloji prosesində (məsələn, yazılışların dəyişdirilməsi, inventarizasiyanın aparılmaması və s.) uyğunsuzluqları müəyyən etmək imkanı verir. Hesablama Palatası bu istiqamətdə kifayət qədər təcrübəli olmaqla, demək olar ki, hər bir nəzarət tədbirində maliyyə auditini tətbiq edir.

Son illərdə Hesablama Palatası il ərzində apardığı nəzarət tədbirləri üzrə müəyyən etdiyi nöqsanları 8 istiqamət üzrə təsnifləşdirir. Bu prosesə başladığı dövrdən mühasibat uçotunun təşkili və hesabatların tərtib edilməsi sahəsində yol verilmiş nöqsanlar böyük xüsusi çəkisi ilə seçilir. 2018-ci ilin nəticələrinə görə, ümumilikdə müəyyən olunmuş 714 halda nöqsanların 184-ü, nöqsanlarla icra edilmiş cəmi məbləğin 32,2%-i məhz bu sahəyə aid olmuşdur.

Ümumiyyətlə qeyd edək ki, Hesablama Palatasının həyata keçirdiyi auditlər zamanı bu istiqamətdə nöqsanlara demək olar ki, bütün qurumlarda rast gəlinmişdir. Mühasibat uçotunun təşkili, illik maliyyə hesabatlarının tərtibi və maliyyə əməliyyatlarının uçotda düzgün əks olunmasının araşdırılması zamanı bəzi kənar dövlət maliyyə nəzarəti obyektləri tərəfindən Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına keçidin təmin olunmaması və ya uçot-hesabat işlərinin büdcə təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının

tələblərinə uyğun olmaması, uçotun aparılmasında yeni hesablar planının tətbiq edilməməsi, bəzi hallarda isə mühasibat uçotunun təşkili və aparılması üçün proqram təminatından istifadə edilsə də, həmin əməliyyatlar üzrə mühasibat qeydlərinin proqram təminatına köçürülməsinin gecikdirilməsi, məlumatların proqram təminatına düzgün köçürülməməsi halları müəyyən edilmişdir. Bunlar isə öz növbəsində mühasibat sənədlərində və maliyyə hesabatlarında aktivlərin, öhdəliklərin və xərclərin düzgün əks olunmamasına səbəb olmuşdur.

Sənədlərin təhlili metodu öz növbəsində retrospektiv araşdırmanı nəzərdə tutur və iqtisadi ədəbiyyatlarda bu metodun əsas məqsədi iqtisadi fəaliyyətin destruktiv faktorlarının sənədlərdə əks olunan uyğunsuzluqlarla müəyyən edilməsi kimi göstərilir. Sənədlərin təhlili ayrı-ayrı sənədlərdə uyğunsuzluqlar, eyni və ya əlaqəli əməliyyatların əks etdirildiyi sənədlərdə uyğunsuzluqlar, əməliyyatların əks etdirildiyi müxtəlif sənədlərdə uyğunsuzluqları müəyyən etmək imkanı verir. Məlumat üçün bildirim ki, bu metod Hesablama Palatası tərəfindən təkə audit tədbirlərində deyil, eyni zamanda analitik fəaliyyətdə geniş istifadə edilir.

AAO-ların tətbiq etdikləri daha güclü silahlardan biri maliyyə hesabatları ilə artıq aparılmış uyğunluq auditi nümunələrinin çarpaz kəsişdirilməsi nəticəsində əldə edilən nəticələrdir. Belə ki, AAO eyni təşkilatda apardığı hər iki auditin nəticəsi əsasında yaranan boşluqları aşkarlayaraq büdcəyə ödənilməli olan məbləği müəyyənləşdirə bilər.

Kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizədə effektiv üsullardan biri də *iqtisadi təhlil* metodlarının tətbiqidir. İqtisadi araşdırmalarda bu metod iqtisadi fəaliyyətin normal axarında əlaqəli şəkildə təzahür edən müxtəlif iqtisadi göstəricilərin qarşılıqlı uyğunluğunun təhlili kimi müəyyən edilir. İqtisadi fəaliyyətdə inzibati xəta və ya cinayət xarakterli addımlar atılırsa, bu əlaqələr dağılır. İqtisadi təhlil metodları məhz bu vəziyyətləri müəyyən etmək imkanı verir.

Ali audit orqanlarının kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizədə fəaliyyəti kölgə iqtisadiyyatının əsas atributu olan iqtisadi cinayətlərin müəyyən olunmasına yönəlir. Tədqiqatçılar iqtisadi cinayətlərə iqtisadi sferaya aid olan, lakin istehsal prosesi ilə birbaşa əlaqəsi olmayan və öz məqsədlərinə qulluq xarakterli cinayətləri aid edirlər. İqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi cinayətlər

- ✓ *fırıldaqçılıq*;
- ✓ *mənimsəmə*;
- ✓ *qəsb* kimi cinayətlərə bölünür.

Ümumilikdə, Hesablama Palatası öz fəaliyyəti çərçivəsində bu kimi iqtisadi cinayətlərə rast gəldikdə, qanunvericiliyə uyğun şəkildə müvafiq qaydada prokurorluq

orqanlarına müraciət edir. Beynəlxalq təcrübədə ali audit qurumlarının yerinə yetirdiyi kənar dövlət maliyyə nəzarəti funksiyası, eyni zamanda, effektiv antikorrupsiya vasitəsi kimi qəbul edilir.

2018-ci ildə 8 nəzarət tədbirinin nəticələri ilə bağlı müvafiq məlumatlar prokurorluq orqanlarına və 1 tədbir üzrə məlumat Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinə göndərilmiş, araşdırılması prokurorluq orqanları tərəfindən başlanılmış işlər üzrə müvafiq materiallar sorğu əsasında təqdim olunmuşdur.

Beynəlxalq təcrübənin və tədqiqatların araşdırılması iqtisadi cinayətlərin ən çox ortaya çıxdığı sahələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq imkanı verir:

- ✓ *Rəqabət qaydalarının pozulması;*
- ✓ *İstehlakçı hüquqlarının pozulması;*
- ✓ *Muzdlu işçilərin hüquqlarının pozulması;*
- ✓ *Kreditorların hüquqlarının pozulması;*
- ✓ *Dövlətin hüquqlarının pozulması.* Buraya, əsasən vergi qanunvericiliyinin pozulması aid edilir.

Qeyd edilənlər arasında rəqabət qaydalarının pozulması halları xüsusi diqqət tələb edir. Belə ki, bu, əsasən dövlət satınalmaları sahəsini əhatə etməklə, bir çox mənfi nəticələrə səbəb olur. Dövlət vəsaitləri hesabına həyata keçirilən satınalmalar iqtisadi və sosial effektiv tələbdir. Məhz bu yanaşma ilə vəsaitlərin səmərəli və qənaətli istifadə edilməsinə münbit şərait yaranır. Həmçinin, rəqabət qaydalarına riayət edilməklə həyata keçirilən satınalmalar orta təbəqənin genişləndirilməsi yolu ilə vergi ödənişlərinin artımına, əhalinin gəlir əldə etmək qabiliyyətini yüksəltməklə sosial xərclərin azalmasına səbəb olur.

Hesablama Palatası dövlət satınalmalarının keçirilməsi sahəsində fəaliyyətə xüsusi diqqət yetirir və bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün çoxsaylı tövsiyələrini təqdim edir. 2018-ci ilin nəticələrinə əsaslanmaqla qeyd edim ki, ümumilikdə müəyyən edilmiş nöqsanların sayında büdcə qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması, mühasibat uçotunun təşkili və hesabatların tərtib edilməsi ilə bağlı nöqsanlardan sonra üçüncü ən çox rast gəlinən nöqsan məhz bu sahəyə aid olmuşdur.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübədə satınalmalar kölgə iqtisadiyyatına geniş imkanlar yaratmaq qabiliyyəti ilə fərqlənən fəaliyyət olaraq qiymətləndirilir.

Dövlət ehtiyacları üçün olan malların (işlərin və xidmətlərin) miqdar və həcmnin tələbata, xarakteristikasının isə ehtiyaca uyğun müəyyən edilməməsi, hər hansı bir metodla keçirilən satınalmaların məqsədəuyğunluğu, əsaslılığı və səmərəliliyinin araşdırılmaması, tender komissiyasının tərkibinin düzgün formalaşdırılmaması və bu

komissiyaların işinin düzgün təşkil edilməməsi, satın alınan malların (işlərin və xidmətlərin) obyektiv texniki və keyfiyyət göstəriciləri ilə əsaslandırılmaması, satınalmaların təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərinə uyğun olmaması, rəqabətsiz satınalma metodlarına üstünlük verilməsi, müqavilə öhdəliklərinin tam yerinə yetirilməməsi satınalmanın təşkili ilə bağlı çoxsaylı prosedur pozuntularına yol verilməsi ilə nəticələnir. Eyni zamanda, satınalan təşkilatdan hüquqi, maliyyə və ya təşkilati asılılığı olan malgöndərənlərin (podratçıların) həmin təşkilat tərəfindən keçirilən satınalma prosedurlarında iştirakına yol verilməsi, tender prosedurlarının başlanmasından əvvəl satın alacağı malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətinin mövcud qanunvericiliyə əsasən müəyyənləşdirilməməsi əksər hallarda dövlət vəsaitinin artıq xərclənməsinə səbəb olur. Bəzi hallarda təsdiq olunmuş razılaşma protokolunda nəzərdə tutulmuş qiymətlərdən baha qiymətlərə iş və xidmətlər yerinə yetirilir, həmçinin müqavilə şərtlərinə əməl edilməyərək, satınalmada nəzərdə tutulan işlər əvəzinə nəzərdə tutulmayan işlərin yerinə yetirilməsi, bəzi hallarda icra zamanı ümumi müqavilə məbləğinin həddi gözlənilsə də, vahidi üzrə təsdiq olunmuş müqavilə qiymətlərinə nəzarət edilməməsi, eyni təşkilatlarla uzun dövr ərzində müxtəlif profilli işlərin yerinə yetirilməsi məqsədilə müqavilələrin bağlanması artıq dövlət vəsaitinin xərc edilməsi ilə nəticələnir.

Bu faktı qeyd edirəm ki, 2018-ci ildə Hesablama Palatası tərəfindən hüquq-mühafizə orqanlarına göndərilmiş 8 materialdan 7-si məhz satınalmalarla bağlı qanunvericilik aktlarının tələblərinə riayət edilməməsi ilə bağlı olmuşdur.

Nəzarət tədbirlərinin nəticələri üzrə qurumlar tərəfindən həyata keçirilmiş tədbirin bir hissəsi məhz satınalmalar sahəsində yol verilmiş nöqsanların aradan qaldırılmasına aid olur. Belə ki, 2018-ci ildə dövlət satınalmaları ilə bağlı qanunvericilik aktlarının pozulması səbəbindən yol verilmiş nöqsanların nəticəsi olaraq, dövlət büdcəsinə 1630,4 min manat vəsait ödənilmişdir ki, bunun da həmin il üzrə cəmi bərpa edilmiş vəsaitlərdə payı 10,7%-ə bərabərdir. Bu istiqamətdə bərpa edilmiş vəsaitlərin 81,3%-i satın alınacaq malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiymətlərinin müəyyən edilməməsi və ya düzgün müəyyən olunmaması səbəbindən artıq ödənilmiş vəsaitlərin payına düşmüşdür.

2019-cu ilin ilk yarısında həyata keçirilmiş nəzarət tədbirlərinin nəticələrində büdcə qanunvericiliyinin pozulması və mühasibat uçotu və hesabatılıqla bağlı nöqsanlarla yanaşı dövlət satınalmalarını tənzimləyən normativ-hüquqi aktların tələblərinə riayət edilməməsi hallarının payının nisbətən yüksək olmuşdur.

Cari ilin birincinci yarısı üzrə tədbirlər kənar dövlət maliyyə nəzarəti obyektləri tərəfindən həyata keçirilmiş dövlət satınalmalarında birmənbədən satınalma metodunun

xüsusi çəkisi digər metodlarla müqayisədə nəzərəcarpacaq olduğunu göstərmişdir. Eyni zamanda, qurumlar tərəfindən bir sıra hallarda birmənbədən satınalma metodunun tətbiqinin zəruri və ətraflı əsaslandırılmaması, həmçinin müvafiq satınalma prosedurlarının tam aparılmaması satınalmaların qalibinin müəyyənləşdirilməsi prosesində “Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun dövlət satınalmaları zamanı vəsaitlərin istifadəsində qənaətliliyinin və obyektiv yanaşmanın təmin edilməsi ilə bağlı tələb və prinsipləri ilə uzlaşmayan riskləri də formalaşdırmışdır.

Ümumiləşmə apararaq deyə bilərik ki, kölgə iqtisadiyyatı iqtisadi sistemin strukturunu zəiflətməklə onu deformasiyaya məruz qoyur. İnvestisiya risklərinin artması, investisiya aktivliyinin zəifləməsi, resursların azalması kölgə iqtisadiyyatının təsir faktorlarıdır və bu faktorlar ümumilikdə dövlətin maliyyə imkanlarını məhdudlaşdırmaqla iqtisadi artımın təmin edilməsində problemlər yaradır.

Kölgə iqtisadiyyatı ilə aktiv və effektiv mübarizə bu mənfi meyillərin azaldılması və ya aradan qaldırılmasına xidmət etməklə yanaşı, həmçinin gəlirlərin yenidən bölgüsündə ədalətlik prinsiplərinin bərqərar olmasına səbəb olur. Ali audit orqanlarının da öz növbəsində, yuxarıda qeyd edilmiş istiqamətdə fəaliyyətinin gücləndirilməsi dövlət maliyyə inzibatçılığı sistemində ona aid olan vəzifə və funksiyaların müvəffəqiyyətli icrası ilə nəticələnir. Beləliklə də, kənar dövlət maliyyə nəzarəti orqanları dövlətin fiskal, sosial, siyasi və iqtisadi maraqlarının reallaşdırılmasına öz töhfəsini vermiş olur. Bu səbəbdən də, Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri çərçivəsində və beynəlxalq təcrübə və standartlara əsaslanmaqla, fəaliyyətini kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizədə aidiyyəti dövlət orqanları ilə birgə effektiv şəkildə müəyyən etmək və bu fəaliyyəti həyata keçirmək üçün qurmaqdadır.